

Дорошенко О.М.**УДК 94(477.7):929.52****ДУХОВНИЙ СПАДОК РОДИНИ СКАРЖИНСЬКИХ
(історія Архангело-Михайлівської та Петро-Павлівської церков)**

Однією із надзвичайно цікавих, загадкових і разом із цим трагічних сторінок історії південної України є історія церковної справи. Церква як інститут була тісно пов'язана із загальними тенденціями освоєння та заселення південного краю у другій половині XVIII століття. Вона виконувала функції як сакрального, так і соціального інституту, впливала на розвиток культури та духовності суспільства, формувала морально-етичні норми поведінки надзвичайно строкатих, неоднорідних в етнічному та економічному плані спільнот.

У наш час дослідження церковної тематики, як на рівні національно-державному, так і регіональному, має важливе наукове і практичне значення для сучасного суспільства. Популяризація відомостей про історію відкриття та діяльність церков сприятиме підвищенню рівня релігійної освіти, а також вихованню терпимості і толерантності у суспільстві, допоможе зрозуміти сучасне становище різних конфесій в Україні.

Історіографічний спадок представлений працями загального характеру, які відображають історію церкви в Україні, серед них мають вагу роботи М.М.Мурзакевича [1], Ф. Милянського [2], І.Філіповича [3]. Надзвичайно цінними є регіональні і краєзнавчі дослідження, пов'язані із діяльністю Херсонської єпархії, та розвідки про окремі церкви у містах і селах Південної України. Вони представлені доробком О.Тригуба [4], В. Нотича [5], В.Ярошенка [6] та інших. Щодо джерельної бази, то вивчалися опубліковані матеріали і документи, що відображають розвиток церковної справи в Україні [7]. Також залучалась інформація із Херсонського та Миколаївського обласного архіву [8]. Використовувались матеріали із фондів Первомайського та Вознесенського краєзнавчих музеїв [9].

Разом із цим, на сьогодні історія багатьох церков (їх заснування, функціонування і значення для суспільства) залишаються невивченими. Така ситуація пов'язана із тим, що значна кількість церковних архівів із плином часу були втрачені, частина із них загубилась, деякі були цілеспрямовано знищені разом із церковними спорудами за часів радянської влади. Ті ж матеріали, які збереглися, є розпороченими по різних архівах як нашої, так і сусідніх держав і потребують кропіткої та невтомної роботи для їх зібрання і обробки.

Метою запропонованого дослідження є популяризації зібраних матеріалів, які висвітлюють історію Архангело-Михайлівської та Петро-Павлівської церков, що були збудовані землевласниками Скаржинськими у кінці XVIII – першій чверті XIX століття.

Необхідно відзначити, що південні регіони, які лише у XVIII столітті почали масово заселятись представниками різних етнічних та релігійних груп, потребували сакральних установ для регулювання культурно-соціальних відносин. Закони Російської імперії через віддаленість та неосвоєність краю не завжди тут діляли у повній мірі. З цієї причини церква бере на себе виконання як духовних, так і соціальних функцій. Тому при заснуванні перших станиць, поселень, містечок власник відразу починав будівництво православної церкви.

Держава також розуміла значимість церкви, тому на теренах Російської імперії практикувалась тісна співпраця між державою і церквою. Ще за наказом Петра I вище духовенство зосередилось у святішому синоді, а управління церквою здійснювалось за схемою: Святіший Синод, Єпархіальна Консисторія, Округ, Приход православної церкви. Така структура не оминула і Південну Україну. У 1775 році, разом із заснуванням Херсонської єпархії, було створено духовну Консисторію, яку очолив архієпископ. У 1775 році також було засноване духовне правління Херсонське і Слов'янське. Свою діяльність правління здійснювало у кордонах Херсонської єпархії. Головними напрямками діяльності Херсонської єпархії та її найменших одиниць були: виконання державних функцій, а саме проголошення указів і маніфестів царського уряду, боротьба із сектантством та розколом у єпархії, вирішення завдання розповсюдження грамотності. Церковна функція полягала у тому, що священнослужбовці здійснювали священні служби та таїнства для населення, а також сприяла поширенню православної віри у вигляді побудови нових храмів монастирів.

Тому, отримавши від царського уряду за службу землі на території колишньої Бугогардівської паланки, Петро Михайлович Скаржинський заснував поселення Трикрати, у якому відразу почав будівництво Архангело-Михайлівської церкви, яке завершилось у 1794 році [10].

Будучи господарем трикратських земель, ротмістр Петро Михайлович Скаржинський звернувся до Слов'янської духовної консисторії із листом від 12 травня 1780 року такого змісту: „Маючи слободу, яка знаходиться з усіх сторін далеко від найближчої церкви для народу через обов'язок християнський дуже потрібну, то це і спонукало мене викликати із Молдавії священника самочинно отця Василя Наливайка. Запросивши його до моєї вищезазначеної слободи, я завірив його в істинному моєму бажанні, якщо тільки здійснити це волі всевишнього завгодно буде, що з часом у цій моїй слободі буде побудована церква. Про це, як про найбільшу необхідність, прошу консисторію, щоб цей священник був залишений у мої слободі Трикрати. Жителі якої і всі сусіди навкруги бажать, щоб він отець Василь виконував їх християнські потреби. Ради цього, для загального богослужіння, прошу дозволу побудувати мені у цій слободі і часовою” [11]. Вже на кінець місяця до Трикрат прийшов лист, у якому повідомлялось, що прохання ротмістра Петра Михайловича Скаржинського стосовно священника Василя Наливайка залишитись у слободі Трикрати для задоволення християнських потреб люду задовольняється. Лист був підписаний архієпископом Слов'янським і Херсонським Никифором [12].

Однак через деякий час перший священник трикратівської церкви отець Василь пішов із життя. З цієї

причини у 1784 році Петро Михайлович Скаржинський знову звернувся до архієпископа Слов'янського і Херсонського із проханням про те, щоб у слободі Трикрати Катеринославського намісництва Новопавлівського повіту при Архангело-Михайлівській церкві священником став син Василя Наливайка, Федір Наливайко. Разом із цим, у листі від 12 жовтня 1784 року описувалась Архангело-Михайлівська церква. Сакральна споруда була кам'яною і мала всі необхідні церковні атрибути. Вказувалось, що церква була побудована та оснащена за рахунок вже на той час прем'єр-майора Петра Михайловича Скаржинського. Вона знаходилась на землі, яку він спеціально виділив у своєму маєтку. При Архангело-Михайлівській церкві була невелика книгарня із відповідною літературою, а також надзвичайно багатий церковний інвентар. Біля церкви для священника землевласник збудував власний будинок і виділив 20 десятин орної землі. Святий отець був забезпечений необхідним одягням і знаходився на утриманні господаря Петра Михайловича Скаржинського. Приход церкви на 1784 рік нараховував 1210 чоловік як із самих Трикрат, так із навколишніх селищ [13].

Варто додати, що Архангело-Михайлівська церква майже півтора століття була осередком розвитку культури і освіти не лише у маєтках Скаржинських, а й далеко за їх межами. Сюди приходили миряни Олександрівки, Миколаївки, Актова, Нікольського, тут вони черпали свою духовність, виконуючи православно-християнські обряди та таїнства. При Архангело-Михайлівській церкві була відкрита одна із перших церковно-приходських шкіл на теренах Херсонської губернії. Саме у цій церкві неодноразово співали молебень за військовий ескадрон імені Віктора Петровича Скаржинського та правили панахиди за усіх тих волонтерів, які загинули смертю хоробрих під час війни 1812 року із французькими військами Наполеона Бонапарта. Також біля церкви збудували родинний склеп Скаржинських, у якому був похований один із найбільш відомих землевласників і громадських діячів Новоросійського краю першої половини XIX століття Віктор Петрович Скаржинський.

Після революційних подій 1917 року Архангело-Михайлівська церква використовувалась як сховище для зернових культур. Поступово сама будівля почала руйнуватись, у 1978 році місцеві краєзнавці поставили питання про реконструкцію церкви і створення на її базі краєзнавчого музею. Однак, така ідея не мала підтримки влади і церкву було знищено, після чого її будівлю визнали пам'яткою історії та культури УРСР.

Ще однією церквою, яка існувала завдяки підтримці родини Скаржинських була Петро-Павлівська церква у селі Мигія. Саме її історики та краєзнавці називають Петро-Павлівським собором. До сьогодні відкритим залишається питання про час будівництва сакральної споруди. У „Хронологічно-історичному описі церков Херсонської єпархії”, автором якої є преосвященний Гавриїл, говориться, що церква у Мигії побудована у 1788 році поміщиком Скаржинським (Петром Михайловичем) [14]. Інші ж джерела піддають сумніву вказаний рік. Зокрема, з рапорту священника села Мигії Григорія Наговського в Ольвіопольське духовне правління від 15 вересня 1800 року видно, що коли поміщик Петро Михайлович Скаржинський купив Мигію, то на той час, як він сам стверджував, там не було церковної землі. Разом із цим, можна гадати, що церква була, з тієї причини, що у рапорті іде мова про церковну землю. Припущення про те, що церкву збудували до 1788 року і не за участі Петра Михайловича Скаржинського робить Іван Філіппович, який був священником Петро-Павлівської церкви і написав її історію [15]. Він аргументував свої здогади посилаючись, на народні перекази. Зокрема, на те, що мигіївські старожили переповідають, що першу церкву перенесено у Мигію із Бугогардівської паланки. Відомо, що перша Бугогардівська церква, зруйнована Савою Чалим, потім була відтворена за інструкцією кошового Лантуха і полковника Дмитра Стягайла. Вона стояла вже не на острові, а на березі, де розташовувався табір, восени її переносили на Великий Інгул. Ця друга церква і була перенесена до Мигії, однак не відомо коли саме. Іван Філіппович стверджує, що це трапилось у 1775 році [16]. Тобто у той час, коли знищено Запорізьку Січ. Генерал Текеля, який був першим власником Мигії, міг наказати перенести із земель Бугогардівської паланки запорізьку церкву на свої землі, які йому були подаровані Катериною II. У 1776 році генерал Текеля продав Мигію отаману Бузького козацького полку Петру Михайловичу Скаржинському, який і почав нею опікатись. Тому є допустимим, що перша мигіївська церква була саме із Бугогардівської паланки, однак у 1823 році унаслідок сильної бурі „стара і ветха“ дерев'яна церква була зруйнована [17].

Спочатку вже новий господар Мигії Віктор Петрович Скаржинський намагався її відремонтувати, та потім вирішив збудувати нову кам'яну церкву, для духовних потреб жителів його маєтку та навколишніх хуторів. Петро-Павлівська церква зводилась із 1823 по 1827 рік, після чого її освятив архієпископ Катеринославський Феофіл. Сакральна споруда була побудована із паленої цегли на гранітній основі, поряд розташували дзвіницю, яка мала дерев'яний навіс. У церкві знаходилось 3 престоли – головний в ім'я святих апостолів Петра і Павла, правий в ім'я Охтирської ікони Богоматері і лівий в ім'я Святителя і Чудотворця Миколая.

Одним із відомих священників Петро-Павлівської церкви був Микола Красноставський, він із 1830 року почав вести книгу записів про народження та смерть жителів Мигії та її найближчих околиць. Фіксував події, пов'язані із вінчанням та хрещенням населення. Вивчаючи ці записи, можна зробити висновок про досить близькі стосунки між священником та господарем мигіївської економії, а також мирянами приходу. Зокрема, Віктор Петрович Скаржинський разом зі своєю донькою Надією неодноразово ставав хрещеним батьком новонароджених дітей [18]. До мигіївського приходу належали миряни із селищ Грушівки, Нижнього Нікольського, хуторів Ренніці, Очеретяної балки, Попової балки, Митрофанової балки, Крутої балки, Куріпчине – усі зазначені поселення, крім Грушівки, належали землевласникам Скаржинським.

У другій половині XIX століття політичні та економічні зміни вплинули на стан господарства землевласників, частина родинних земель була втрачена, більшість наділів здавалась в оренду. Але разом із цим Скаржинські не переставали дбати про розвиток культури, освіти і духовності на теренах мигіївського приходу. Один із найбільш яскравих представників родини – Йосип Петрович Скаржинський, заручившись підтримкою свого брата Віктора Петровича, у 1889 році виділив кошти на будівництво малої дзвіниці при Петро-Павлівській церкві. Згодом була проведена реконструкція усєї церкви про що свідчать записи Івана Філіпповича: „Дзвіниця спочатку стояла окремо від церкви – це був дерев'яний навіс на двох стовпах, а у 1889 році була пристроєна до церкви Йосипом Скаржинським. По типу побудови сакральна будівля і дзвіниця наближались до візантійського стилю. Церква була при одному куполі, зверху причеплений ліхтар, її висота становила 11 сажень, а дзвіниці 15 сажень. Із передньої частини дзвіниці видається фронтон, який підтримується 4 високими колонами. У передньому фасаді дзвіниці 2 ніші, куди вставлені мармурові фігури, які представляють святих апостолів Петра і Павла у людський зріст, фігури ці прекрасної роботи” [19].

Петро-Павлівська церква мала багате убранство, у ній знаходилося декілька ікон, присвячених звільненню селян від кріпосної залежності, що були виготовлені місцевими жителями за матеріальної підтримки Йосипа Петровича Скаржинського, зокрема, це ікона Христа Спасителя у срібній ризі. У пам'ять про трагічну смерть імператора Олександра II тими ж селянами створена ікона святого князя Олександра Невського. Церква прикрашалась вишитими рушниками та тканими доріжками і килимами, більшість із яких були виготовлені вмілими руками матері Йосипа Петровича – Анастасією Йосипівною Скаржинською (із роду Миклашевських).

Варто відмітити, що представники родини Скаржинських за внесок у розвиток церковної справи отримали благословення Священного синоду. Про це йдеться у Херсонських єпархіальних відомостях, де поданий список осіб духовного і світського звання, яким за заслуги і пожертвування по духовному відомству Херсонської єпархії від 11 жовтня 1890 року надано благословення Священного Синоду із видачею грамоти дворянину Йосипу Скаржинському і без грамоти дворянину Віктору Скаржинському та дворянці Анастасії Скаржинській [20]. Майже сто років Скаржинські оберігали та підтримували Петро-Павлівську церкву. Її споруда була надзвичайною, це був свого роду архітектурний шедевр Степової України, однак, за часів радянської влади сакральна будівля безслідно зникла.

Історія Архангело-Михайлівської та Петро-Павлівської церков є яскравим прикладом невтомної праці не одного покоління Скаржинських, які представляють господарників Південної України кінця XVIII - початку XX століття. У наш час слід переоцінити внесок дворянства у розвиток різних галузей життя суспільства. Доцільно вивчати поміщицький стан не лише з точки зору економічної історії, але й простежити внесок землевласників у розвиток духовності населення Півдня. На сьогодні залишається загубленим і невивченим церковний архів Петро-Павлівського собору. Не досліджена історія Миколаївської церкви, збудованої Скаржинськими у Семенівці, дуже мало відомо про церкву у Богданівці. Це сучасні села Миколаївської області, які належали Скаржинським і церкви у яких були знищені. Сьогодні навіть народна пам'ять їх поступово забуває, тому подальші дослідження у цій сфері є просто необхідними.

Джерела та література

1. Мурзакевич Н. Епархиальные архиереи Новороссийского края. – Одесса, 1874.
2. Милянковский Ф. Памятная книга для духовенства Херсонской епархии. – Одесса, 1902.
3. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда, Херсонской епархии // Записки Одесского Общества истории и древностей. – 1901. – Т. XXIII. – С. 1-48; Його ж. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда, Херсонской епархии // Записки Одесского Общества истории и древностей. – 1902. – Т. XXIV. – С. 1-32.
4. Тригуб А. Создание и деятельность Херсонской епархии (1775-1860) // Матеріали II Миколаївської обласної краєзнавчої конференції „Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Т. II. – Миколаїв, 1997. – С. 100-101; Його ж. Головні напрями діяльності Херсонської єпархії (1775 – 1918) // Наукові праці Т. II – 1999. – С. 10 – 15.
5. Нотич В. Мигія (історико-краєзнавчий нарис). – 2008. – 102 с.
6. Ярошенко В. Залюблений в землю // Вісті Вознесенщини – 2001. – 18 жовтня.
7. Православна церква на півдні України (1775-1781) / Упорядник: І. Лиман. // Джерела з історії Південної України. Т. IV. – 2004. – 560 с.
8. Державний архів Херсонської області (ДАХО). – Ф. 2007. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 2.; ДАХО. – Ф. 2007. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 7.
9. Вознесенський краєзнавчий музей – Ф. 1. – Екс. – 4, 5, 6.
10. Мурзакевич Н. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // Записки Одесского общества истории и древностей – Т. II – 1848. – С. 140.
11. Православна церква на півдні України (1775-1781) / Упорядник: І. Лиман. // Джерела з історії Південної України. Т. IV. – 2004. – С. 348.
12. Там само.
13. ДАХО. – Ф. 2007. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 2.
14. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической Архиепископа Херсонского и Таврического. – 140 с.
15. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда, Херсонской епархии // Записки Одесского Общества истории и древностей. – 1901. – Т. XXIII. – С. 1-

48.
16. Там само.
17. Там само.
18. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. 475. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 196.
19. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда, Херсонской епархии // Записки Одесского Общества истории и древностей. – 1902. – Т. XXIV. – С. 24.
20. Херсонские епархиальные ведомости. – 1891. – №1. – С 7.

Латишева О.В.

УДК 94 (477) “192/193”:369.03

ВИСВІТЛЕННЯ В ЛІТЕРАТУРІ 20-Х РР. ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ

Якщо дотримуватися канонів та принципів класичної історіографії, то книги, брошури, статті, які з'являлися протягом 20-х рр., слід віднести до історіографічних джерел, у яких висвітлювалися основні етапи становлення та розвитку радянської системи державного страхування в УСРР. Вони є об'єктом нашого дослідження, але не в контексті вибагливого історіографічного аналізу, позаяк система тоді лише формувалася, а з точки зору їх інформативного наповнення, концептуальних оцінок, проблемно-фактологічних пріоритетів, нарешті класифікації самого наративу. Для нас є важливим з'ясування теоретико-методологічних підходів учених і практиків тих років стосовно характеристики феномену соціального інституту державного страхування, обґрунтування ними необхідності і доцільності впровадження державної монополії страхової справи.

Перші публікації про організаційне становлення радянської системи державного страхування почали з'являтися на сторінках фахових часописів у червні 1922 р. Саме тоді виходили “Вестник государственного страхования” (Москва), “Финансовый Вестник” (Харків). Перший видавало правління Держстраху РСФРР, а серед авторів журналу були професори С.О.Рибніков, М.Я.Пергамент, В.В.Святловський, К.Г.Воблий. Головним редактором був голова правління Держстраху Д.І.Єфремов. За два роки поспіль, тобто від 20 червня 1922 до 20 червня 1924 р., на його сторінках було опубліковано понад сто різних статей, які стосувалися загальних, фінансових справ, страхового права, організаційних питань розвитку державного страхування, тарифної політики, пропаганди страхової справи, класифікації видів страхування, становища страхових організацій в західних країнах. Наприклад, до рубрики загальних проблем страхування були віднесені статті К.Воблого про страхову монополію в Польщі [1], М.Я.Пергамент про роль і місце декрету від 6 жовтня 1921 р. в історії становлення радянської системи державного страхування [2], С.О.Рибнікова про діяльність дореволюційних страхових товариств і банків [3], С.Розеноєра про капіталістичне страхування [4], В.Святловського про досягнення страхової справи в Росії [5]. У другому числі цього часопису вийшла критична стаття М.І.Семенова [6], одного із ініціаторів відродження страхової справи, на книгу К.Г.Воблого про основи економії страхування [7]. Книга відомого українського ученого, автора великої низки праць з історії економічного розвитку України, витримала декілька перевидань, навіть була опублікована у 1995 р. [8]. Вона мала характер підручника, але деякі розділи стосувалися історії виникнення окремих видів страхування [9]. Якщо згадувати класиків теорії страхової справи, то необхідно назвати професора О.Г.Чаянова, книга якого про кооперативне страхування побачила світло ще у 1912 р., [10] але він не друкувався на сторінках “ВГС”.

Перше число “ВГС” з'явилося 20 червня 1922 р. Вступну статтю написав Д.І.Єфремов, присвятивши її основним віхам державного страхування [11], коментуючи зміст декрету 6 жовтня 1921 р. та постанови РНК РСФРР від 30 травня 1922 р. про переведення системи державного страхування на госпрозрахунок. Декрет відновив державне майнове страхування, яке було ліквідоване у жовтні 1920 р., а проголошення непу спонукало органи влади до відродження страхової справи, але на принципах радянської політичної системи. “Державне страхування, - наголошував Д.І.Єфремов, - не буде ні “акціонерним”, ні “земським”: воно буде *радянським*” [12]. Його чергова стаття торкалася аналізу перших кроків формування системи державного майнового страхування, яка проіснувала лише 9 місяців, проте створила центральний апарат та на 85-90 відсотків губернські і обласні контори [13]. Він згадав праці відомих учених, які сприяли розвитку страхової справи. “Автори цих статей, теоретиків і практиків страхування, - наголошував Домінік Іванович, - об'єднує наступне переконання: державне страхування є найбільш доцільною формою страхового будівництва в Радянській Росії за нової економічної політики, яке відповідає інтересам широких трудових мас та завданням економічного відновлення Росії” [14]. Статті Д.Єфремова, які виходили протягом 1922-1925 рр., тобто за його життя, мали загальний політико-економічний контекст, висвітлювали основні етапи організаційно-функціонального становлення радянської системи державного майнового страхування [15]. Зокрема, в його статтях обґрунтовувалася центристська концепція розвитку державного страхування в СРСР, її унітарна форма, а питання “...чи дробити організацію державного страхування по окремих республіках, чи дробити її по окремих відомствах, та в якому обсязі здійснювати обов'язкове страхування” було, на його переконання, остаточно вирішено 23 листопада 1923 р., коли сесія ЦВК СРСР законодавчо ухвалила принцип державної страхової монополії, а 11 листопада 1924 р. РНК СРСР підтвердив основні ідеї страхової політики та страхової організації [16].

Статті та книги, які виходили протягом 20-х рр., мали теоретичне та суто прикладне спрямування, тому